

Ὁ νοσολόγος James ἐδημοσίευσεν κατὰ τὸ 1871 σύγγραμμα πρὸς ἀνασκευὴν τοῦ Δαρβινισμοῦ. «Τινὲς, λέγει ὁ ἐμβριθὴς οὗτος ἰατρός, προκηρῦσσουσι τὸν ἀθεϊσμόν ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης, ἕτεροι δὲ ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας. Ἐν τῷ δε τῷ πονήματι προτίθεται ν' ἀποδείξω ὅτι τοιαῦται δοξασίαι εἶνε ἢ ἀρνήσεις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐλευθερίας. Τὰ πρὸ τούτου δημοσιευθέντα ἔργα μου καὶ ἡ πολυχρόνιος μετὰ τοῦ Magendie συνεργασία μου ἐπὶ τῆς φυσιολογίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος μοὶ χορηγοῦσιν, ἐλπίζω, τὸ δικαίωμα πρὸς συζήτησιν τοιούτων προβλημάτων».

Ὁ ἐν Γοτtingη διάσημος καθηγητὴς τῆς φυσιολογίας Ἑρμάνος Λότζε ἐδημοσίευσεν πρότινος σπουδαίαν συγγραφὴν ἐπιγραφομένην «Ψυχολογικὴ Φυσιολογία». Εἶνε βέβαιον καὶ ἀναντιρρόητον, γράφει ἐν αὐτῇ, ὅτι αἱ ἀλλοιώσεις τῆς ἡμετέρας πνευματικῆς καταστάσεως προκαλοῦνται ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων καὶ ἐπενεργειῶν αὐτῶν ἐπὶ τῶν στοιχείων καὶ τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος· ἀλλ' εἶνε ἅμα καὶ γεγονὸς προφανὲς καὶ ἀναμφήριστον, ὅτι τὰ τελικὰ τῶν ἐντυπώσεων τούτων ἀποτελέσματα ἐν ἡμῖν οὐδένα ἔχουσι χαρακτῆρα δυνάμενον νὰ συμπαραβληθῇ πρὸς τὰς φυσικὰς καὶ μηχανικὰς τῶν σωματίων ἐνεργείας. Ἡ ἐκ τῶν δύο τούτων γεγονότων ἀπορρέουσα ἀλήθεια εἶνε πρόδηλος καὶ καταφανής· τὰ ψυχικὰ φαινόμενα δὲν ἐκπηγάζουσιν ἀπὸ μόνων τῶν σωματικῶν καὶ μηχανικῶν ἀλλοιώσεων, ἀλλ' ἀναγκαίως αὐταὶ συλλειτουργοῦσι μετὰ τινος ἄλλης ἀρχῆς χορηγούσης αὐταῖς πνευματικὸν χαρακτῆρα καὶ ὑπόστασιν. «Αἱ ὑλιστικαὶ δοξασίαι, ἀκολουθεῖ λέγων ὁ περιώνυμος τῶν ἡμερῶν μας φυσιολόγος, διαστρέφουσαι ἀναιδῶς τὰ πράγματα οὐ μόνον τὴν ὑπαρξιν τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς ἀμφισβητοῦσιν, ἀλλ' ἀγωνίζονται νὰ ὑπαγάγωσι τὴν ψυχολογίαν εἰς τὰ ὅρια τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ὀλεθρία τῶν θεωριῶν τούτων ἐπίδρασις μ' ἐπεισε νὰ ἐπιχειρήσω τὴν ἀνάλυσιν καὶ ἀνασκευὴν αὐτῶν. Αἱ φυσικαὶ

ἐπιστῆμαι παρήχθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς μελέτης τοῦ ἀπτοῦ καὶ ὄρατοῦ κόσμου, ἄφρονες δὲ ἀναδείκνυνται οἱ ἀξιοῦντες νὰ ἐφαρμόσωσι τὰς ἀκριβοθεΐσας ὑπ' αὐτῶν ἀληθείας καὶ τὰς γενομένας ἀνακαλύψεις εἰς τὰ τῆς νοήσεως καὶ τῆς βουλήσεως πνευματικὰ φαινόμενα. "Ὅτι ἡ ἐκτόπισις τοῦ σώματος γίνεται διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν μυῶνων, ὅτι διὰ τῶν νεφρῶν διέρχεται ὑγρὸν τι, καὶ ὅτι τὸ ὑγρὸν τοῦτο πρὶν ἐξέλθῃ τοῦ σώματος ὑφίσταται χημικὴν ἀλλοίωσιν, ταῦτα πάντα δυνάμεθα εὐχερῶς νὰ νοήσωμεν· ἀλλ' ὅτι ὁ μυελὸς δύναται νὰ μεταβάλλῃ σειρὰν μηχανικῶν κινήσεων εἰς σειρὰν πνευματικῶν φαινομένων τοῦτο οὐδέποτε μοι ἀπέβη δυνατόν νὰ νοήσω».

Πολὺν ἤγειραν οἱ ὑλοδοξοῦντες θόρυβον ἐπὶ τῇ δοξασίᾳ τινῶν ἰατρῶν ἀποδιδόντων ἐκάστοτε τὴν παραφροσύνην καὶ τὴν διανοητικὴν τοῦ ἀνθρώπου παθολογικὴν διατάραξιν εἰς ἀντιστοιχοῦσας τοῦ ἐγκεφάλου βλάβας ἢ στρεβλώσεις. Ἐπὶ τῆς βεβαιώσεως ταύτης ἐρειδόμενοι ἠρῶντο ἐπιχείρημα πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀποκλειστικῆς ἐξαρτήσεως τῶν νοητικῶν ἐνεργειῶν ἀπὸ τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης. Ἄλλ' οἱ ἰατροὶ Παλόγκε, Γρόν, Ἰάκωβης, Χαϊρότ, Πιρκέν, Λερέ καὶ ὁ ἐπικαλούμενος «Ἡρακλῆς τῆς ψυχιατρικῆς» Ἐσκιρόλ ἀντεπεξῆλθον κατὰ τῆς δοξασίας ταύτης, δι' ἀφιλονεικῆτων δὲ γεγονότων καὶ παρατηρήσεων ἐπὶ πτωμάτων ἐτεκμηρίωσαν ὅτι εἰς τοὺς ἐγκεφάλους τῶν παραφρονούντων οὐδεμία ὑπάρχει ἀλλοίωσις, ὅταν δὲν πάσχωσιν ἐξ ἄλλης σωματικῆς νόσου ¹⁾.

Μακρὸν θὰ ἦτο παρατείνων τὴν ἐπιθεώρησιν ταύτην ν' ἀναφέρω τὰς δοξασίας τοῦ Βουφαλίνη, τοῦ Πανίτζα, τοῦ Σοφάρι καὶ ἄλλων διασήμων ἰατρῶν καὶ φυσιολόγων, ἀρκοῦμαι δὲ μόνον

¹⁾ Σχιδεμάχερ — Περὶ Ὑλισμοῦ μεταφρ. Μοσχάκη σελ. 34 καὶ ἐπιμ. Ὅρα καὶ τὰ τελευταῖα πονήματα τοῦ καθηγητοῦ Griesinger: «Traité des maladies mentales» καὶ «Les phénomènes physiques de la vie».

νά περατώσω αὐτήν διὰ τῶν λόγων τοῦ ἐφόρου τῶν βιολογικῶν ἐπιστημῶν τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Μομπελιέ. « Τὸ γεγονός τῶν διττῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, τῶν τῆς σωματικῆς τουτέστι ζωῆς καὶ τῆς πνευματικῆς, εἶνε τοσοῦτον περιφανές καὶ κατάδηλον ὥστε ὁ διαμφισβητῶν αὐτὸ χρηγεῖ τὴν ἀδιαφιλονείκητον ἀπόδειξιν τῆς περὶ τὰς φυσιολογικὰς ἐπιστήμας ἀμαθείας του ».

Θὰ ἀκούσωμεν παρακατιὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰς δοξασίας καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν τῶν ἡμερῶν μας ἰατρῶν καὶ φυσιολόγων, τῶν αἰ γινώμαι ἀπροσμάχητον ἔχουσι κῦρος ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ. Ἀλλὰ καὶ ἐξ ὅσων εἶπομεν ἐν ταῖς πρόσθεν μελέταις καὶ ἐκ τῆς προτεθείσης ἐπιθεωρήσεως δυνάμεθα ἀπὸ τοῦδε ἀδιτάκτως νά βεβαιώσωμεν ὅτι οὐδεμία ἀνακάλυψις, οὐδεμία πειραματικὴ ἀλήθεια, οὐδεμία τῶν βιολογικῶν ἐπιστημῶν ἀρχὴ ἀντίκειται εἰς τὰς θρησκευτικὰς τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεις, αἱ δὲ τῶν ὑλοδοξούντων ἰατρῶν γινώμαι εἶνε ὅλως ἀτομικαὶ ἀποπλανήσεις οὐδὲν ἔχουσαι ἐπιστημονικὸν κῦρος. Ἀλλὰ πῶς συμβαίνει ὅτι οἱ πλείστοι τῶν ὑλιστῶν ἀνήκουσιν εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀσκληπιαδῶν, πολλοὶ δὲ τούτων ἢ ἀδιαφοροῦσιν ἐπὶ τοῖς θρησκευτικοῖς ζητήμασιν ἢ ἀντιθρησκευτικὰ πρεσβεύουσι δόγματα; Τίς ποτὲ εἶνε ἡ σπουδαιότης τῶν πεποιθήσεων καὶ τῶν διδασκαλιῶν ἰατροῦ, ἐπὶ τῶν μεταφυσικῶν καὶ θρησκευτικῶν καὶ κοσμολογικῶν ζητημάτων ἀπέναντι τῆς γνωματεύσεως παντὸς ἑτέρου ἐπιστήμονος ἢ καὶ παντὸς ἐχέφρονος ἀνδρὸς στερουμένου ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως;

Ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐγκύψας εἰς τὴν μελέτην τῶν ζητημάτων τούτων καὶ πληθὺν συλλέξας γεγονότων καὶ πολλὰ μετὰ ἰατρῶν διαφόρων ἐθνικοτήτων συζητήσας, ἀπέληξα εἰς τὸ συμπέρασμα τῆς ἀπολύτου ἀναρμοδιότητος τῶν μετερχομένων τὴν θεραπευτικὴν τέχνην ἐπὶ τῆς συζητήσεως τῶν μεταφυσικῶν καὶ κοσμολογικῶν καὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων, ἐφ' ὅσον οὗτοι περισπώμενοι

ὑπὸ τῶν φροντίδων τῆς ἀνασκήσεως τῆς ἐπιστήμης δὲν ἐνέκυψαν εἰς ἰδιαιτέρας καὶ ἐνδελεγεῖς ἐπ' αὐτῶν διερευνήσεις.

Ὁμολογῶ ὅτι κατ' ἀρχάς ἐθεώρουν τολμηρὰν τὴν δημοσίευσιν καὶ συζήτησιν τῶν συμπερασμάτων εἰς ἃ μὲ ἤγαγον αἱ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου μελέται καὶ ἐκζητήσεις μου, ἀλλ' ὅτε πρὸ ἐνός ἔτους ὁ ἠγνηλάτης τῶν νόμων τῆς θερμοδυναμικῆς Λίβν τὴν ἀναρμοδιότητα τῶν ἐνασκούντων τὴν ἰατρικὴν τέχνην πρὸς ἐπίλυσιν τῶν μεταφυσικῶν καὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων ἠκρίβωσε πᾶς δισταγμὸς ἀπ' ἐμοῦ ἐξέλιπεν, αἱ δὲ ἐπὶ τῶν γεγονότων καὶ τῆς αὐστηρᾶς λογικῆς πεποιθήσεις μου ἐκραταιώθησαν διὰ τοῦ κύρους τῆς γνωματεύσεως τοιοῦτου ἐπιστήμονος.

«Οὐκ ὀλίγοι τῶν νέων ἰατρῶν ἀποδίδουσιν εἰς τὴν ὕλην καὶ εἰς τὰς μηχανικὰς λειτουργίας τοῦ ὀργανισμοῦ πάσας τὰς ἀνθρωπίνους ἐνεργείας καὶ πάντα τὰ φαινόμενα, ἔστωσαν ταῦτα φυσιολογικά, σωματικά, νοητικά ἢ ψυχολογικά. Κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἰατρῶν τούτων, θεωρούντων τὴν ὑπαρξίν πνευματικῆς δυνάμεως ὡς ὄλως περιττὴν, τὴν δὲ περὶ αὐτῆς πεποίθησιν ἐσφαλμένην, ὁ ἐγκέφαλος σκέπτεται καὶ βουλευέται αὐτομάτως. Ὁμιλῶ περὶ τῶν νέων ἰατρῶν, διότι ἡ ἀμφιβολία ἐπεγεύρεται πολλάκις μετὰ χρόνον τινὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς προκηρύξαντας τὴν θεωρίαν ταύτην. Ὁ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐγκύψας ἐπὶ τῆς κλίνης τῶν νοσούντων καὶ τῶν θνησκόντων, ὁ ἐπὶ πολὺν χρόνον παρατηρήσας φαινόμενα μηδεμίαν ἐπιδεχόμενα μηχανικὴν καὶ ὀργανικὴν ἐξήγησιν, ὁ ἰατρὸς ὑγιοῦς κρίσεως καὶ εἰλικρινοῦς καρδίας τίθησι μυριάκις τὸ ζήτημα ἐνώπιον τῆς συνειδήσεώς του· σκέπτεται ἄρα γε ἢ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ περιεχομένη ὕλη, ἢ ἄλλη τις δύναμις μετ' αὐτῆς συνεργάζεται, ἢν καλοῦμεν Ἐγὼ; Ὁ ἐμβριθὴς ἰατρὸς ἀναστέλλει πᾶσαν ἐπὶ τῶν ἀμφιβολιῶν τούτων ὀριστικὴν κρίσιν καὶ ἀκολουθῶν τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος Θεραπεύει διὰ τῆς ἐπιστήμης τὰς νόσους καὶ παρηγορεῖ διὰ τῶν αἰσθημάτων

τούς ἠθικούς πόνους τῶν ὁμοίων τοῦ ἰσχυροῦ ἐν τῇ συνειδήσει τιμίου ἀνδρὸς περιμένει μεθ' ὑπομονῆς τὴν λύσιν τοῦ αἰνίγματος. Ἐάν δὲ ἕτεροι ἰατροὶ ἐπιμένουσιν εἰς τὴν ἀρνήσιν καὶ ἀποφαίνονται ὀριστικῶς ἐπὶ τῶν αἰωνίων προβλημάτων, ὁ λόγος εἶνε ὁ ἐπόμενος. Οἱ ἰατροὶ ὡς ἐκ τῆς ἐνασχήσεως τοῦ ἔργου των ἀναγκάζονται νὰ ἐνασχολῶνται κυρίως ἐπὶ τῶν παθολογικῶν φαινομένων τῶν ἐμβίων ὀργανισμῶν, ἅτινα ἐπιδέχονται φυσικὰ καὶ μηχανικὰ ἐξηγήσεις, παραμελοῦντες τὰ ψυχολογικὰ, τὰ διανοητικὰ καὶ ἠθικὰ γεγονότα. Καὶ ὅμως διὰ τῆς διττῆς ταύτης μελέτης δυνάμεθα μόνον ν' ἀκριβώσωμεν μέχρι τίνος τὰ σωματικὰ καὶ μηχανικὰ αἷτια δύνανται νὰ ἐξηγήσωσι τὰ νοητικὰ καὶ ἠθικὰ καὶ ψυχολογικὰ φαινόμενα. Αἱ ἀσχολίαι τοῦ μετερχομένου τὴν τέχνην ἰατροῦ καταδικάζουσιν αὐτὸν εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς μελέτης τῶν ψυχολογικῶν ἐπιστημῶν, ὧν αἱ γνώσεις εἰσὶν ἀπαραίτητοι πρὸς μόρφωσιν ὀρθῆς κρίσεως καὶ πρὸς διατήρησιν τῆς ἰσορροπίας μεταξύ τῶν ἀπολύτων βεβαιώσεων τινῶν διδασκαλιῶν καὶ τῆς ἀρνήσεως τῶν ἐναντίων » ¹⁾).

Εἰς τοὺς λόγους τούτους θὰ προσθέσω σκέψεις τινὰς καὶ γεγονότα τῆς προσωπικῆς ἐμοῦ πείρας.

Οἱ ἐπιδιδόμενοι εἰς τὴν ἐξέτασιν καὶ μελέτην τῶν σωμάτων καὶ τὴν διάνοιαν στρέφοντες ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῶν παρατηρήσεων τῶν ἀπτῶν καὶ ὀρατῶν ὀργανισμῶν παρασύρονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς σύγχυσιν τῆς ἀληθείας μετὰ τῶν μέσων καὶ τῶν τρόπων, δι' ὧν αὕτη ἀκριβοῦται καὶ ἀποδείκνυται. Διὰ τῆς συγκεντρώσεως ὅλης των τῆς προσοχῆς εἰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν νόμων τῆς ὕλης ἀποχανοῦται ἐν αὐτοῖς ἡ ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ ἰκανότης νὰ ἐνορᾷ καὶ διαγινώσκῃ τὴν ἀλήθειαν ἐπὶ γεγονότων ἀνεπιδέκτων αἰσθητῆς καὶ πρακτικῆς πείρας. Συμβαίνει ὅ,τι καὶ

¹⁾ Hirn — La vie future 1882 Colmar — σελ. 52 καὶ ἔπειτα

εις τοὺς μυῶνας τοῦ σώματος, ὧν οἱ μὲν ἐργαζόμενοι ἀναπτυσ-
σονται καὶ ἐνισχύονται διὰ τῆς ἀσκήσεως, ἐξασθενοῦσι δὲ καὶ
περιπίπτουσιν εἰς μαρasmus οἱ ἀναπαύμενοι καὶ μὴ ἐνάσκου-
μενοι. Ὡς ἐκ τῆς διευθύνσεως τοῦ πνεύματος τῶν ἀσχολουμένων
ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν μελέτην τῶν σωματικῶν ὀργανισμῶν καὶ
ὡς ἐκ τῆς ἐφαρμοζομένης ὑπ' αὐτῶν πειραματικῆς μεθόδου, πε-
πρήσθαι ὅτι πᾶσαι αἱ γνώσεις πρέπει νὰ ἐκπορεύονται ἀπὸ τῶν
αἰσθητῶν παρατηρήσεων, αἱ δὲ ἀλήθειαι νὰ ἐξελέγχωνται καὶ
ἀποδεικνύωνται ὡς αἱ τῶν γεγονότων τῆς ἀπῆς καὶ ὀρατῆς
φύσεως. Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ὅλως πρακτικῆς καὶ ἐμπειρικῆς
ταύτης μεθόδου προοδεύουσι βεβαίως καὶ δύνανται ν' ἀποκτήσωσιν
ἐξειδικασμένην ἱκανότητα ἐπὶ τῶν ὀρώντων τ' ἀντικείμενα τῆς ἰδίας
αὐτῶν μελέτης, ἀλλὰ περιπλανῶνται καὶ ἀπομακρύνονται ἀπὸ
τῆς ὁδοῦ τῆς εὐθυκρισίας, ὅσῳ ἐπὶ τῆς διερευνήσεως καὶ συ-
ζητήσεως μεταφυσικῶν καὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων ἐφαρμόζουσι
τὰς αὐτὰς μεθόδους καὶ τοὺς αὐτοὺς τρόπους πρὸς ἀνακάλυψιν
καὶ βεβαίωσιν τῆς ἀληθείας. Ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τῶν μὴ
ἀποτελούντων τὸ ἀντικείμενον τῶν συνήθων σκέψεων καὶ ἐκζη-
τήσεών των, εὐκόλως καὶ ἀνεξετάστως ἀποδέχονται πᾶσαν ἰδέαν
καὶ πᾶσαν θεωρίαν σύμφωνον πρὸς τὴν διεύθυνσιν καὶ τὴν ῥοπήν
τοῦ πνεύματός των, σπανίως δὲ ἐπιδίδονται εἰς τὴν μελέτην τῶν
ἐπεγειρομένων κοινωνικῶν καὶ μεταφυσικῶν ζητημάτων, διότι ἐκ
τῶν προτέρων δὲν ἀποδέχονται ὅτι ταῦτα δύνανται νὰ λάβωσι
διάφορον τῆς ὑπὸ τῆς ὕλοδοξίας ἀποδεχθείσης λύσεως. Βουλό-
μενοι, καὶ εἰς ἐπισταμένην ἐπιδιδόμενοι ἐκζήτησιν καὶ τὰς κα-
ταλλήλους ἐφαρμόζοντες μεθόδους, νικῶσι βεβαίως τὴν ῥοπήν
τοῦ πνεύματος καὶ καθίστανται ἀρμοδιώτεροι παντὸς ἄλλου πρὸς
λύσιν τῶν κοσμολογικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν προβλημάτων,
ἀλλ' οὔτε πάντες πρὸς τοῦτο ἐνδιαφέρονται οὔτε εἰς τοιαύτας
ἐρεῦνας ἐπιδίδονται οὔτε ἡ ἐνάσκησις τῆς ἐπιστήμης ἐπιτρέπει

πάντοτε εἰς αὐτοὺς τοιαύτας ἐκζητήσεις, οἱ πλεῖστοι δὲ τούτων ἢ ἀδιαφοροῦσι περὶ τῆς λύσεως τῶν αἰωνίων προβλημάτων ἢ ἀκολουθοῦντες τὴν ἐμπειρικὴν τοῦ πνεύματός των ῥοπὴν θεωροῦσιν ὡς ἀναξίαν μελέτης πᾶσαν πεποιθήσιν ἢ θεωρίαν μὴ ἀποδεικνυμένην διὰ τῆς αἰσθητῆς τῶν πραγμάτων παρατηρήσεως.

Πρὸ ἐνός περίπου ἔτους διαλεγόμενος μετὰ τινος ἱατροῦ περὶ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τοῦ Δάρβιν συστήματος, παρετήρουν αὐτῷ ὅτι ὁ ἐνθουσιασμός δι' οὗ ἐγένετο κατ' ἀρχάς ἀποδεκτὴ ἡ δαρβινεία θεωρία ὑπὸ πολλῶν ἱατρῶν καὶ φυσιολογῶν ἐξέλιπεν, ἀλλ' οἱ μὲν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀποδέχονται τὴν ὀρθότητά αὐτῆς, ὡς ἐκ τῶν ἐξαγομένων μάλιστα τῶν παλαιοντολογικῶν ἐρευνῶν καὶ τῆς ἀνασκευῆς αὐτῆς ὑπὸ σοφῶν ἐπιστημόνων καὶ φυσιολόγων. « Πλανᾶσαι, μοὶ εἶπεν ὁ μετ' ἐμοῦ συνδιαλεγόμενος ἱατρός, οὐδεὶς πλὴν τῶν θεολογούντων καὶ τῶν τυφλῶς παρακολουθούντων τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις, οὐδεὶς ἐπιστήμων ἀμφιβάλλει περὶ τῆς ἀληθείας τῆς δαρβινείου διδασκαλίας καὶ τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ πιθηκοειδούς τινος ζώου ». Πρὸ μιᾶς ἐβδομάδος εἶχον λάβῃ τὸν ἐπικήδειον λόγον ὃν ὁ Βίρχοφ ἀπήγγειλεν ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Δάρβιν κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς ἐν Φραγκφώρτη συνελθούσης ἀνθρωπολογικῆς ἐταιρίας, λαβὼν δὲ αὐτὸν ἀνὰ χεῖρας ἀνέγνω τὸ ἐπόμενον χωρίον· « Δὲν πρέπει νὰ αἰτιώμεθα τὸν Δάρβιν, ἀλλὰ τοὺς ἡμετέρους τῆς Γερμανίας φυσιολόγους ἔσοι διέστρεψαν τὰς θεωρίας του μέχρι τῆς ὑλιστικῆς δοξασίας. Αὐτὸς οὗτος ὠμολόγει ὅτι αἱ ἀνατομικαὶ καὶ φυσιολογικαὶ περὶ τοῦ ἀνθρώπου γνώσεις του ἦσαν λίαν περιορισμέναι· ἐφ' ὅσον δὲ καὶ ἂν παρωθήσωμεν τὰς περὶ γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου ὑποθέσεις, φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ πρό τινος ἀποδεχθεῖσα ὑπὸ πολλῶν θεωρία περὶ ἐκπορεύσεως αὐτοῦ ἀπὸ ἄλλου ζωϊκοῦ ὄργανισμοῦ, οὐδεμίαν εἶχεν ἐπιστημονικὴν ὑπόστασιν. Ἡ θεωρία αὕτη ἀποδείκνυται ψευδὴς ὅταν ἐμβριθῶς

μελετήσωμεν τὰ πράγματα, ἐγὼ δὲ θεωρῶ ὅτι ἡ ἡμετέρα ἑταιρία νέον κέκτηται τίτλον δόξης μὴ θαμβωθείσα ὑπὸ τῆς δαρβινείου θεωρίας καὶ διατηρήσασα πλήρη ἀταραξίαν καθ' ὃν χρόνον αὕτη ἐγένετο μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἀποδεκτὴ ὑπὸ πολλῶν ἐπιστημόνων». Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ χωρίου τούτου, «σοὶ ὁμολογῶ, μοὶ εἶπεν ὁ ἰατρός, ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ ὅτι οὐδέποτε ἔλαβον τὴν εὐκχερίαν νὰ μελετήσω ἐπισταμένως τὴν δαρβινεῖον θεωρίαν, οὐδὲ ποτὲ ἠδυνάμην νὰ πιστεύσω ὅτι ἀνὴρ οἷος ὁ Βίρχοφ δὲν ἀπεδέχετο τὴν ὀρθότητα αὐτῆς καὶ μετὰ τοσαύτης μάλλιστα ἀπέκρουε δυνάμειως ὥστε νὰ θεωρῆ ὡς τίτλον δόξης τῆς ἀνθρωπολογικῆς ἑταιρίας ὅτι δὲν παρεσύρθη ὑπ' αὐτῆς». «Καὶ δὲν εἶσαι μόνος μεταξὺ τῶν ἰατρῶν ὁ μετὰ τοσαύτης εὐκολίας καὶ ἄνευ μελέτης ἀποδεξάμενος τὴν ὀρθότητα τῆς δαρβινείου ὑποθέσεως, παρετήρησα εἰς τὸν ἰατρὸν ἀνάγνωθι τὸν ἕτερον τοῦτον παράγραφον τοῦ ἰδίου Βίρχοφ ὅπως πεισθῆς μετὰ πόσης ἀπερισκεψίας διδάσκονται εἰς τοὺς λαοὺς θεωρίαι μὴ ἔχουσαι ἐπιστημονικὴν ὑπόστασιν, κλονίζουσαι δὲ τὰς πολυτίμους καὶ σωτηρίους αὐτῶν πεποιθήσεις». «Σπανίως διηγέρθη πρόβλημα σπουδαιότερον τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου, σπανίως δὲ συνεζήτηθη πρόβλημα κατὰ τρόπον παραλογιώτερον»¹⁾.

Συνεζήτουν ἡμέραν τινὰ μετ' ἄλλου ἰατροῦ τὴν περὶ ἐκπορεύσεως τῶν νοητικῶν δυνάμεων ἀπὸ τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης θεωρίαν, κατὰ δὲ τὴν γενομένην συζήτησιν πολλάκις ὁ μετ' ἐμοῦ συνδιαλεγόμενος ἐπανέλαβεν ὅτι ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου οἱ ἰατροὶ δύνανται μεθ' ἀρμοδιότητος καὶ ἐπιστημονικῆς αὐθεντίας ν' ἀποφανθῶσι. Μετὰ τινὰς ἡμέρας, ὀδηγούμενος ὑπὸ ἄρθρου περιοδικοῦ τινος συγγράμματος, ἐμελέτησα ἐπὶ τῶν πειραμάτων καὶ τῶν ἔργων τοῦ καθηγητοῦ Μόσου. Ὁ ἐπιφανὴς τῆς Φλωρεντίας

¹⁾ Revue scientifique 30 Septembre 1882.

ιατρός, ἐπίδοθεις πρὸς πολλῶν ἐτῶν εἰς τὴν ἐπισταμένην καὶ εἰδικὴν μελέτην τῶν ἐγκεφαλικῶν νοσημάτων καὶ εἰς παρατηρήσεις καὶ πειράματα ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου μυελοῦ, ἐφεῦρε καὶ κατάλληλον ἐργαλεῖον πρὸς ἐξακρίβωσιν καὶ ὀρισμὸν τῶν κινήσεων τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης. Ὅσάκις ὡς ἐκ τραύματος ἢ ἄλλου νοσήματος ἀπεγυμνοῦτο ὁ μυελός, ὁ ἰατρός Μόσος παρέμενε παρὰ τῷ πάσχοντι νυκτὸς καὶ ἡμέρας καὶ παρατήρει τὰς κινήσεις καὶ ἀλλοιώσεις τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης, μετὰ πάσης δὲ λεπτομερείας καὶ ἀκριβείας ἐσημείου ταύτας καὶ τὴν πρὸς ταύτας ἀντιστοιχοῦσάν τοῦ πάσχοντος ψυχικὴν κατάστασιν ἢ ἐκδήλωσιν. Ἡ δημοσίευσίς τῶν ἔργων καὶ τῶν πειραματικῶν τοῦ Μόσου παρατηρήσεων διήγειρε μέγα ἐνδιαφέρον εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον, τὸ δὲ ὑπ' αὐτοῦ ἐφευρεθὲν ἐργαλεῖον ἐθεωρήθη ἐν Γερμανίᾳ ὡς μία τῶν σπουδαιωτέρων ἐπιστημονικῶν προόδων. Ἐν ἄρθρῳ δημοσιευθέντι ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῇ «Ἀνθολογίᾳ» τῆς Ῥώμης κατὰ Μάρτιον τοῦ 1882 ὁ Μόσος ἐξέθηκε περιληπτικῶς τὰ τελευταῖα τῶν πειραμάτων του συμπεράσματα ὡς ἑξῆς. «Διὰ τῶν πολυχρονίων ἐκζητήσεων καὶ παρατηρήσεών μου διέγνων τὸν μηχανισμόν, δι' οὗ ἐπρονόησεν ἡ φύσις πρὸς ἐπίτασιν τῆς τοῦ αἵματος κυκλοφορίας ὅταν ὁ μυελός πρόκηται νὰ ἐργασθῆ· πρῶτος ἀνεκάλυψα, ὥρισα καὶ ἐθαύμασα πολλὰ τῶν φαινομένων δι' ὧν ἀποκαλύπτεται ἡ μηχανικὴ ἐνεργότης τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης· πλὴν καί τοι καταβαλὼν ἐνδελεχῆ καὶ πολυχρόνιον προσοχὴν καὶ μελέτην, παρατηρήσας δὲ διὰ τῶν ἐντελεστέρων ἐργαλείων τὸν μυελόν, ὅτε εἶχον αὐτὸν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου καὶ ἠκολούθουν αὐτοῦ τὰς μεταβολὰς καὶ ἀλλοιώσεις καὶ ὅτε αἱ ἰδέαι καὶ αἱ παθήσεις τοῦ ἀτόμου ἐκόχλαζον καὶ συνωθοῦντο καὶ ὅτε ἐπήρχετο ἢ τοῦ ὕπνου ἀνάπαυσις, ἢ οὐσία τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἶνε δι' ἐμὲ μυστήριον! Μεταξὺ τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων ὑπάρχει ἄβυσσος, ἣν ἡ ἐπιστήμη ἀδυνατεῖ

νά πληρώση. Οὐδείς δύναται, ἔστω καί διὰ τῆς φαντασίας, νά νοήσῃ τίνι τρόπῳ σφαιρίδια αἵματος διερχόμενα διὰ τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης δύναται νά εἰσχωρήσωσιν εἰς τὴν συνείδησιν, καὶ οὐδείς ἐμπορεῖ νά φαντασθῇ τίνι τρόπῳ ἐκ τοῦ συνόλου τῶν κινήσεων καὶ τῆς ζωῆς τῶν διαφόρων κυττάρων καὶ τῶν ὀργανικῶν λειτουργιῶν δύναται νά ἐκπηγάσῃ τι ἱκανὸν νά παραγάγῃ τὴν αἴσθησιν καὶ τὸ συνειδός. Ἐνταῦθα αἱ ἐπιστημονικαὶ θεωρίαι εἰς οὐδὲν χρησιμεύουσιν. Ὅτε διὰ τῆς πείρας ἢ καὶ διὰ τῶν ὑποθέσεων τῆς διανοίας ἐφθάσαμεν εἰς τὴν ἐσχάτην τῆς ὕλης διαίρεσιν, εἰς τὴν ἐσχάτην ἐντοποθέτησιν τῶν ἐγκεφαλικῶν ἐνεργειῶν, συναισθανόμεθα ὅτι τὸ λέγειν « εἴμεθα πνευματίσται ἢ ὕλισται » οὐδεμίαν πλέον ἔχει σημασίαν. Αἱ σχολαὶ αὗται συναντῶνται εἰς τὸ μηδὲν τῆς πλήρους ἀγνοίας καὶ ἀμαθείας. Ἡ οὐσία τῆς ὕλης δὲν εἶνε ὀλιγώτερον ἀκατάληπτος τῆς τοῦ πνεύματος. Ἀπὸ τοῦ Λουκρετίου μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς ὕλιστῶν οὐδόλως ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου προωδεύσαμεν καὶ οὐδὲν γεγονός καὶ οὐδεμία θεωρία μᾶς ἀπεκάλυψαν τὴν οὐσίαν τοῦ λογισμοῦ καὶ τῆς διανοητικῆς ἐνεργότητος. Οὐσιωδῶς οἱ ὕλισται οὐδὲν ἄλλο ποιοῦσιν ἢ ν' ἀνατρέπωσιν ἐν δόγμα ὅπως ἀνεγείρωσιν ἕτερον. Ἔϊνε προτιμότερον μεθ' ὅλης τῆς παρρησίας καὶ εἰλικρινείας νά ὁμολογήσωμεν τὴν ἀμάθειάν μας ». Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἔργων τοῦ καθηγητοῦ Μόσου καὶ τὴν εἰλικρινῆ ὁμολογίαν τῆς περὶ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἀμαθείας τῆς ἐπιστήμης, παρεκάλεσα τὸν ἰατρὸν μεθ' οὗ συνδιελεγόμεν νά λάβῃ γνῶσιν αὐτῶν καὶ νά ἐπιδοθῇ εἰς τὴν μελέτην των. Μοὶ ὑπεσχέθη ὅτι ἤθελεν ἀκολουθήσῃ τὴν συμβουλήν μου, πλὴν μετὰ παρέλευσιν πολλοῦ χρόνου μοὶ ἐδήλωσεν ὅτι αἱ τῆς ἐνασχήσεως τοῦ ἔργου του ἀσχολίαι δὲν τῷ ἐπιτρέπουσι νά ἐπιδοθῇ εἰς τοιαύτας μελέτας· « δὲν ἔχω τι νά σοὶ παρατηρήσω, ἰατρέ, ἀπήντησα εἰς αὐτὸν, ἀλλ' ὁμολόγησον ὅτι ὑμεῖς ἐστέ οἱ ἀναρμοδιώτεροι πάντων τῶν

λοιπῶν ἐπιστημόνων ν' ἀπαράνησθε ἐπὶ τῶν ζητημάτων τοῦ διανοητικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου, μὴ θέλοντες ἢ μὴ εὐκαιροῦντες νὰ λαμβάνητε γνῶσιν οὐδὲ τῶν περὶ αὐτῶν πειραματικῶν παρατηρήσεων καὶ ἐρευνῶν τῶν ἰδίων συναδέλφων σας».

Ἀνεγίνωσκον ἡμέραν τινὰ ἐντὸς τοῦ γραφείου μου τὸν ὑπὸ τοῦ Pasteur ἀπαγγελλθέντα λόγον ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῆς Γαλλίας κατὰ τὴν τελετὴν τῆς ἐν αὐτῇ ὡς τακτικοῦ μέλους ἐγκαθιδρύσεώς του. Φίλος ἰατρός ἐλθὼν εἰς ἐπίσκεψίν μου καὶ παρατηρῶν με ὄλωσ ἀφωσιωμένον εἰς τὴν ἀνάγνωσιν· « φίλε, μοὶ εἶπεν, ἀναγινώσκεις βεβαίως τί ὅπερ πολὺ σ' ἐνδιαφέρει». — «Ναί, τῷ ἀπήντησα, ἀναγινώσκω κατὰ εἰκοστὴν ἴσως φορὰν τὸν τελευταῖον λόγον τοῦ Pasteur» — «Ἔχεις δίκαιον, μοὶ παρετήρησε τότε ὁ ἰατρός, νὰ ἐνδιαφέρῃσαι εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἔργων τοῦ σοφοῦ τῶν σοφῶν». Καὶ ἐνταῦθα ὁ ἰατρός ἐπεχείρησε νὰ ἐκθέσῃ πάσας τὰς ἀνακαλύψεις τοῦ περιδόξου τῶν ἡμερῶν μᾶς ἐπιστήμονος καὶ τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας ἃς προσήνεγκεν εἰς τὰς νοσολογικὰς καὶ βιολογικὰς ἐπιστήμας. Ὁμιλῶν ὁ Ἑρνέστος Ῥενάν περὶ τοῦ Pasteur ἔλεγεν, «οὐδεὶς τῶν ἐπιστημόνων διέτρεξε πάντας τοὺς κύκλους τῆς φύσεως μετὰ βήματος τοσοῦτον ἀσφαλοῦς καὶ σταθεροῦ ὅσον ὁ Pasteur· ὁ ἐπιστημονικὸς αὐτοῦ βίος εἶνε πεφωτισμένη καὶ διαλάμπουσα ὁδὸς ἐν μέσῳ τῆς νυκτὸς τοῦ ἀοράτου καὶ τῶν ἐσχάτων ἀβύσσων ἀφ' ὧν ἐκπορεύεται ἡ ζωὴ». Ἢὰν οἱ λόγοι τοῦ φίλου μου δὲν ἦσαν τοσοῦτον εὐγλωττοι ὡς οἱ τοῦ Ῥενάν, ἀλλὰ βεβαίως ἐνεπνέοντο ὑπὸ ἀληθοῦς ἐπιστημονικοῦ ἐνθουσιασμοῦ. «Ἄκουσον, φίλε μου, εἶπον τότε τῷ ἰατρῷ, ὃν ἐγνώριζα ὑλοδοξοῦντα· ὑπόθεσ ὅτι ἐπὶ ζητήματος ἐνδιαφέροντος τὴν ἐμὴν συνείδησιν καὶ σχέσιν ἔχοντος πρὸς τὰς φυσιολογικὰς καὶ βιολογικὰς ἐπιστήμας ὀφείλω νὰ μορφώσω γνώμην τινὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς βασιζόμενος νὰ λάβω ἀπόφασιν καὶ ν' ἀποδεχθῶ ἕξασίαν ἀμέσως καὶ σπουδαίως συνεχομένην μετὰ τῆς διανοητικῆς

ἡ ἠθικῆς μου ὑπάρξεως· θά ἐνεργήσω ἄρα γε μετὰ συνέσεως καὶ λογικότητος ἐάν συμμορφωθῶ πρὸς τὰς γνώματεύσεις καὶ συμβουλὰς τοῦ Pasteur; » — « Βεβαίως, ἀπήντησεν ὁ ἰατρός· ἡ γνώμη τοῦ Pasteur ἰσοφαρίζει πρὸς τὴν γνώμην μιᾶς ὅλης ἐπιστημονικῆς Ἀκαδημίας· δὲν εἶνε ἀπλῶς ἐπιστήμων, ἀλλ' εἶνε ἀληθῆς τῆς ἐπιστήμης ἐνσάρκωσις· ἐάν οὗτος ὀριστικῶς ἀπεφάνθη ἐπὶ ζητημάτων τινος τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν, θά ἦτο ἀληθῆς ἀφροσύνη νὰ μὴ συμμορφώσῃς τὴν πεποιθήσάν σου πρὸς τὰς γνώμας αὐτοῦ ». Οἱ λόγοι οὗτοι μοὶ ἐνεπείθουν ἀληθῆ ἀγαλλίασιν, ὁ δὲ ἰατρός δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀπαστρέπτουσαν εἰς τὸ πρόσωπόν μου φαιδρότητα. Ἐγίνωσκε πάσας τὰς ἀνακαλύψεις καὶ πάντα τὰ ἔργα τοῦ μεγάλου ἀνδρός, ἀλλ' ἠγνόει ὅτι ὁ Pasteur εἶνε ὁ μέγας ἀντιπρόσωπος καὶ ὑπέρμαχος τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν θετικῶν καὶ ἀκριβῶν ἐπιστημῶν! « Καὶ σὺ, φίλε μου, εἶπον τότε αὐτῷ, ὡς ἐκ τῶν πρακτικῶν ἔργων καὶ ἐνασχολήσεών σου δὲν ἔλαβες βεβαίως τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσῃς τὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις τοῦ Pasteur περὶ τῶν ἀκροτάτων τοῦ πνευματικοῦ κόσμου προβλημάτων· ἄκουσον αὐτάς, καὶ ἐάν ὑπῆρξεν εἰλικρινῆς ἢ πρὸς με συμβουλή σου, ὡς δὲν ἀμφιβάλλω, ἀπόβαλε ἀπὸ τοῦ νοῦ τὰς θεωρίας τῶν ὑλοδοξούντων καὶ διάνοιξον τὴν καρδίαν σου πρὸς παραδοχὴν τῆς αἰωνίου ἀληθείας ».

Τὴν 27 Ἀπριλίου 1882 ὁ Pasteur ὠμίλησεν ἐν τῇ συνεδριάσει τῶν σοφῶν τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Λιτρέ ὃν διεδέχετο. Ὁ Λιτρέ δὲν ἦτο, οὔτε ἄθεος οὔτε ὑλιστής, ἀλλ' ἀνῆκεν εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς θετικῆς φιλοσοφίας, καθ' ἣν ἡ ἐπιστήμη δεόν νὰ περιορίζῃ τὰς ἐκζητήσεις καὶ ἐρεῦνας τῆς ἐπὶ τῶν φαινομένων καὶ τῶν γεγονότων, χωρὶς νὰ ἐπιλαμβάνηται συζητήσεων καὶ ἐρευνῶν περὶ ἀόρατον καὶ μυστηριώδους κόσμου, εἰς ὃν ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἀδυνατεῖ νὰ

εισδύση. Τὴν διδασκαλίαν ταύτην ἀνέλυεν ὁ Pasteur ἐνώπιον τῶν σοφῶν τῆς Γαλλίας καὶ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς Δημοκρατίας, ἣ τις ὑψώσεν ἄφρονα σημαίαν καταδιώξεως πάσης θρησκευτικῆς πεποιθήσεως καὶ ὑπερκοσμίου ιδέας. «Ἐννοῶ, ἔλεγεν ὁ μέγας ἀνὴρ, τὴν ὑπὸ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας πρεσβευομένην ἀρχὴν, ἣ ἐπιστήμη δέον νὰ περιορίζηται εἰς τὴν παρατήρησιν τῶν γεγονότων καὶ νὰ μὴ ὑπερπηδᾷ τὸν κύκλον τῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ νοήσω ἐπὶ τίνι λόγῳ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀγωνίζονται ν' ἀποκλείσωσιν ἀπὸ τῆς μελέτης τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας τὸ σπουδαιότατον πάντων τῶν γεγονότων, τὴν θετικωτέραν πασῶν τῶν γνώσεων, τὴν ἰδέαν τοῦ Ἀπειροῦ. Τί ὑπάρχει ἄρα γε πέρα τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ; Ἔτεροι οὐρανοὶ ἀστερόεντες. Ἔστω. Πέρα δὲ τούτων τί ὑπάρχει; Ἴδου τί ἐκζητεῖ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δι' ἀκαταβλήτου ἐπιμονῆς καὶ δυνάμεως. Θὰ διακόψῃ ἄρα γε τὰς ἐρεῦνας του εἰς ὠρισμένον τι σημεῖον χώρου ἢ χρόνου; Ἄλλ' ἐπειδὴ τὸ σημεῖον τοῦτο εἶνε μὲν εὐρύτερον τοῦ προηγουμένου ἀλλὰ πάντοτε πεπερασμένον, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα οὐδόλως ἱκανοποιεῖται οὐδὲ δύναται νὰ περιορισθῇ ἐπὶ ὠρισμένου σημείου τόπου καὶ χρόνου, ἀλλὰ προχωρεῖ, προχωρεῖ πάντοτε καὶ ἀνερευνᾷ καὶ ἀδιαλείπτως ἐκζητεῖ τὸ Ἄπειρον. Μάτην θὰ βεβαιώσητε ὅτι πέρα τοῦ ὄρατοῦ κόσμου ὑπάρχουσι χρόνοι καὶ μεγαλειᾶ ἀπέραντα· οὐδεὶς θὰ νοήσῃ τοὺς λόγους σας· οὐδεὶς ν' ἀπομακρύνῃ δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν ἰδέαν τοῦ Ἀπειροῦ. Ὁ δὲ τὸ Ἄπειρον συναισθανόμενος καὶ ἀνομολογῶν ἐπισωρεύει εἰς τὴν ἀπλῆν ταύτην βεβαίωσιν σύνολον ὑπερκοσμίων ιδεῶν ὑπερβαλλουσῶν πάντα τὰ θαύματα τῶν θετικῶν θρησκευμάτων, διότι ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ Ἀπειροῦ συγκεντροῦνται καὶ συναρχοῦσι δύο ἐναντίοι χαρακτῆρες· ἡ ἰδέα αὕτη ἐπιβάλλεται εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, εἶνε δὲ ἅμα ὑπ' αὐτοῦ ἀκατάληπτος! Ἡ ἰδέα τοῦ Ἀπειροῦ κατακλύζει τὸν νοῦν, εἰς δὲ τὸν ἀνθρώπου

κατεχόμενον ὑπ' αὐτῆς οὐδὲν ἀπομέναι ἢ νὰ κλίνη εὐσεβῶς τὴν κεφαλὴν. Πλὴν καὶ καθ' ἣν στιγμὴν κλίνει γόνυ πρὸ τοῦ Ἀπείρου καὶ διανοητικαὶ τῶν δυνάμεις σαλεύονται, ἡ δὲ διάνοια διατρέχει τοὺς ὑψίστους κινδύνους τῆς τοῦ Πασχάλ ἐξόχου ἀφροσύνης! Τί δὲ ἀξιοῖ ἡ θετικὴ φιλοσοφία καὶ οἱ ταύτης ὄπαδοί; Νὰ διαγράψῃ καὶ ἐξαλείψῃ ἀνευ λόγου τὴν ἀρχέγονον καὶ συμφυῆ τῶ ἀνθρώπου ἰδέαν τοῦ Ἀπείρου, νὰ ὑπερπηδήσῃ δὲ πάσας τὰς ἐξ αὐτῆς ἐκπορευομένας συνεπεΐας ἐν τε τῷ ἀτομικῷ καὶ κοινωνικῷ βίῳ! Τὴν ἰδέαν τοῦ Ἀπείρου θεωρῶ ἐμφανῶς καὶ πανταχοῦ ἐκδηλούμενην ἐν τῷ Κόσμῳ· διὰ τῆς ἰδέας ταύτης τὸ ὑπερκόσμιον ἐνυπάρχει ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δὲ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶνε ἡ ἀποτύπωσις τῆς ἰδέας τοῦ Ἀπείρου. Τοῦ μυστηρίου τοῦ Ἀπείρου διαφωτίζοντος τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, ναοὶ λατρείας τοῦ Ὑψίστου θὰ ἀνεγείρονται πάντοτε εἴτε ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Βράμα ἢ Ἀλλάχ, εἴτε ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰεχωβά ἢ Ἰησοῦ, περίξ δὲ τῶν ναῶν τούτων θὰ ἴδῃτε τοὺς πιστοὺς γόνυ κλίνοντας καὶ βυθιζομένους εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Ἀπείρου. Καὶ τί ποτὲ εἶνε τὸ ἰδεῶδες ἢ ἀκτίς τῆς ἰδέας τοῦ Ἀπείρου; Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ περὶ τῆς γνώσεως τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων ῥοπή δὲν ἤρτηνται ἄρά γε ἀπὸ τοῦ μυστηρίου τοῦ Παντός; Καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν σημερινῶν κοινωνιῶν δὲν ἐκπηγάζουσιν ἄρά γε ἀπὸ τῆς ἰδέας τοῦ Ἀπείρου, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶνε ἴσοι; Ἡ ἀνθρωπότης, ἔλεγεν ὁ Λιτρέ, ἔχει ἀπαραίτητον ἀνάγκην πνευματικοῦ τινος συνδέσμου, οὗ ἀνευ αἱ κοινωνίαι δὲν εἶνε ἢ μεμονωμέναι οἰκογένειαι, στίφη ἀνθρωπίνων ὄντων καὶ ἄτομα, ἀλλ' οὐχὶ ὠργανωμένη κοινωνία. Ἀλλ' ὁ πνευματικὸς οὗτος σύνδεσμος, ὃν ὁ Λιτρέ ἐναπέθετεν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος, οὐδαμοῦ μακρὰν τῆς ἰδέας τοῦ Ἀπείρου δύναται νὰ ἐξευρεθῇ, διότι ἐν ταύτῃ μόνῃ συγκαυτίζεται καὶ τὸ μέγα τοῦ Κόσμου μυστήριον. Τὸ ὕψος τῶν ἀνθρωπίνων

πράξεων ἤρτηται ἀπὸ τῶν ἰδεῶν ἐξ ὧν ἐνεπνεύσθησαν. Εὐτυχῆς ὁ φέρων ἐν ἑαυτῷ τὸ θεῖον, τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ ἐν ἣ ἐπαναπαύεται, τὸ ἰδεῶδες τῆς τέχνης, τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐπιστήμης, τὸ ἰδεῶδες τῆς πατριδος, τὸ ἰδεῶδες τῶν ἀρετῶν τοῦ Εὐαγγελίου. Αὗται εἶνε αἱ ζῶσαι πηγαὶ τῶν μεγάλων ἐργῶν ὑπὸ τῶν ἀκτίων τοῦ Ἀπείρου φωτιζόμεναι.»

Καὶ ἤδη τὸν λόγον ἀποστεινὸν πρὸς τοὺς ὑλοδοξοῦντας ἰατροὺς θά ἐπαναλάβω αὐτοῖς τὰ πρὸς τὸν φίλον μου ἀπευθυνθέντα ἐρωτήματα.

Δὲν προτίθεμαι νὰ εἰσδύσω εἰς τὰς πεποιθήσεις καὶ ὑπαγορεύσεις τῆς ὑμετέρας συνειδήσεως οὐδὲ ἀξιῶ νὰ μεταβάλω αὐτάς, ἀλλ' ἐρωτῶ ὑμᾶς· φρονεῖτε ἄρά γε ὅτι ἐν οἷα διακείνται θέσει αἱ φυσικαὶ καὶ βιολογικαὶ ἐπιστήμαι ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ διδάσκητε ἐν ὀνόματι αὐτῶν ὅτι ἀντίκεινται αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν; Ἐῶν διαπρεπεστάτων ὑμῶν συναδέλφων καὶ τῶν περιφανῶν τῆς ἐπιστήμης ἐρμηνέων ὁμολογούντων ὅτι αὕτη οὔτε ἔλυσεν οὔτε νὰ ἐπιλύσῃ δύναται τὰ αἰώνια προβλήματα, ἢ βεβαιούντων ὅτι τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ κατέληξε συμφωνοῦσι πρὸς τὰς θρησκευτικὰς τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεις, φρονεῖτε ἄρά γε ὅτι ὁ ἐπιστήμων καταχρῶμενος τῆς θέσεως, ἣν κατέχει ἀπέναντι τῆς νεότητος καὶ τῶν ὄχλων, δικαιούται νὰ διδάσκη τὰς ἀρχὰς τῆς ὑλοδοξίας, νὰ ἐπενεργῇ δὲ πρὸς νέκρωσιν παντός αἰσθήματος θρησκευτικότητος καὶ ἠθικῆς εὐθύνης; Σεῖς καὶ ἐγώ, θά εἴπωμεν ἄρά γε εἰς τὰ τέκνα μας, εἰς τοὺς ἐργάτας μας, εἰς τοὺς νέους καὶ εἰς πάντας τοὺς ἔχοντας δικαίωμα νὰ αἰτήσωσι συμβουλήν ἀπὸ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς πείρας μας λόγου, οὓς βεβαίως ὑμεῖς δὲν ἀπηγγεῖλατε, ἀλλ' οὓς βλέπω ἐγγεγραμμένους εἰς τοὺς κώδικας τοῦ νεωτέρου Ἰλισμοῦ; «Θεὸς δὲν ὑπάρχει, ὁ δὲ Κόσμος εἶνε τυχαῖον σύμ-
βαμα στερούμενον πάσης ἀρχῆς νοήσεως καὶ ἠθικότητος.»

άνθρωπος εἶνε ζωικός τις ὀργανισμὸς μὴ ἔχων ἐλευθερίαν ἐνεργείας, εὐθύνην ἐπὶ ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ. Ἀρετὴ καὶ κακία, δικαιώματα καὶ καθήκοντα, ἐγκλήματα καὶ πράξεις φιλάνθρωπίας εἶνε λόγοι κενοὶ πάσης ἐννοίας ὡς μὴ ἀντιστοιχοῦντες εἰς οὐδεμίαν πραγματικότητα. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε μηχανὴ κινουμένη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν μηχανικῶν καὶ ἀσυνειδήτων αἰτίων· εὐτυχὴς ὅτε ταῦτα τὸν ὀδηγοῦσιν εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἡδονῶν, ἀνεύθυνος ὅτε τὸν παρασύρουσιν εἰς τὸ ἐγκλημα, δυστυχὴς ὅτε σύρεται εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἐθελουσίας καὶ αὐταπαρνήσεως πρὸς ἐκπλήρωσιν καθηκόντων ἢ πρὸς ἀνωτέρους ἠθικότητος σκοποὺς, οἵτινες εἶνε παραλογισμοὶ καὶ πλημμελεῖς ἐκκρίσεις νοσοῦσης ἐγκεφαλικῆς ὕλης ».

Προλαμβάνω τὰς ἀπαντήσεις σας· «Οὐδέποτε τοιαύτας ἐδιδάξαμεν ἀρχὰς, οὐδέποτε τοιαύτας ἐχρηγήσαμεν συμβουλὰς. Πεισμένοι περὶ τῆς ἀληθείας τῶν ὀλιστικῶν ἀρχῶν, καὶ τοὺς ὑπὸ πολλῶν ἐπιστημόνων ἀποκηρυσσομένους, τὰς πεποιθήσεις μας ἐκδηλοῦμεν ἀπροκαλύπτως· ἀλλ' οὔτε τὰς βάσεις τῆς ἠθικῆς θέλομεν νὰ κλονίσωμεν οὔτε τὰς δοξασίας μας νὰ ἐπιβάλωμεν. Ἐὰν αἱ πρεσβευόμεναι ὑφ' ἡμῶν ἀρχαὶ δὲν εἶνε σύμφωνοι πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἢ πλάνη αὐτῶν θὰ ἐξελεγχθῆ, πᾶν δὲ τὸ κακὸν θὰ περιορισθῆ εἰς τὰς ἐγερθείσας ἀμφιβολίας περὶ τῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς ἀληθείας τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων».

Ναί, τοῦτο εἶνε ἀληθές. Οὔτε ἀσεβεῖς καὶ ἀνηθικοὺς ἐδόσατε συμβουλὰς οὔτε ἀπελήξατε εἰς ἀνόσια συμπεράσματα· διατηρεῖτε ἐν ταῖς καρδίαις τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀγωγῆς, ἣν ἐλάβετε ἐντὸς τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῆς κοινωνίας εἰς ἣν ἀνήκατε, τὸ δὲ ἠθικόν σας συναίσθημα ἀποκρούει τὰ ἀποτρόπαια συμπεράσματα. Ἄλλ' αἱ συμβουλὰ καὶ τὰ συμπεράσματα ταῦτα δὲν ἀναγράφονται μόνον εἰς τοὺς κώδικας τοῦ Ἰλισμοῦ, ἀλλ' εἶνε ἄμεσοι καὶ ἀναγκαῖαι ἀπόφοροι τῆς διδασκαλίας σας·

ἐὰν δὲ ταύτας ἀποκρούετε, ἐστὲ ἀσυνεπεῖς ἀπαρνούμενοι τὰς ἐπαγγελλομένας ἀρχάς. Τὸ ὁμιλεῖν περὶ δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων, περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, περὶ φιλοπατρίας καὶ ἐλευθερίας καὶ αὐταπαρνήσεως εἰς ἄνθρωπον, οὕτινος ἀπενεκρώσατε τὴν πίστιν καὶ τὴν πεποιθήσιν περὶ τῆς ἐν αὐτῷ ἐνοικούσης πνευματικῆς καὶ αὐθυποστάτου ἀρχῆς συμβιβαζομένης πρὸς τὴν ἐλευθερίαν βούλησιν καὶ τὴν ἠθικὴν εὐθύνην, τὸ ὁμιλεῖν περὶ ἀρετῆς καὶ ἐγκλημάτων μηχανῆς, ἀφ' ἧς αἱ ἰδέαι καὶ τὰ αἰσθητά καὶ αἱ ἀποφάσεις καὶ αἱ βουλήσεις ἐκρέουσι κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην δι' ἀσυνειδήτων μηχανικῶν κινήσεων, ὡς τὰ οὖρα ἀπὸ τῶν νεφρῶν καὶ ἡ χολὴ ἀπὸ τοῦ ἥπατος, εἶνε ἀληθῆς παραλογισμὸς καὶ τερατώδης παραφροσύνη, εἶνε ταῦτ' ὡς τὸ λαλεῖν περὶ τῶν καθηκόντων τῆς ἀτμοκινήτου μηχανῆς ἢ τῆς εὐθύνης τῶν ἀνέμων ἢ περὶ τῶν αἰσθημάτων τοῦ ῥέοντος ποταμοῦ.

Λέγετε ὅτι ἐπὶ τέλος τὰς διδασκαλίας σας περιορίζετε ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τῶν κοσμολογικῶν φαινομένων, ἀδιαφοροῦντες ἐὰν ὡς ἐξ αὐτῆς ἐπεγείρονται ἀμφιβολίαι περὶ τῆς ἀληθείας τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Ἀλλὰ περιορίζεσθε ἄρά γε εἰς ἐπιστημονικὰς ἐρέυνας καὶ συζητήσεις, ὅτε διδάσχετε εἰς τοὺς λαοὺς τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας ὡς ἀληθείας ἐπιστημονικὰς, χωρὶς κἂν νὰ εἰδοποιῆτε αὐτοὺς ὅτι αἱ θεωρίαι αὗται ἀποκρούονται παρὰ τῶν ἐπιφανῶν τῆς ἐπιστήμης ἐρμηνέων; Ἐπεγείρατε τὰς ἀμφιβολίας καὶ ἐκλονίσατε τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, ἀλλ' εἴσθε ἄρά γε εἰς θέσιν ν' ἀντικαταστήσητε εἰς αὐτὰς ἐπιστημονικὴν τινα ἀλήθειαν, ἔστω καὶ ἂν πρόκηται νὰ προκύψωσιν ἐξ αὐτῆς ἠθικαὶ καὶ κοινωνικαὶ καταστροφαί; Ὁχι, ὄχι. Παραλογισμοὶ καὶ ἀμφιβολίαι· ἰδοὺ τὸ ἔργον σας! Ὡ! τὰ ἐρείπια τῆς ἀμφιβολίας, ἣν διεδόσατε, ἔχομεν δυστυχῶς πρὸ ὀφθαλμῶν εἰς τὸ ἄτομον, εἰς τὴν οἰκογένειαν, εἰς τὴν κοινωνίαν· ἀλλ' αἱ βάσεις τοῦ νέου οἰκοδομήματος, ὅπερ προτίθεσθε

ν' ἀνεγείρητε, εἶνε ἐπιστημονικῶς μὲν ψευδεῖς, ἠθικῶς δὲ κτηνώδεις καὶ κοινωνικῶς ἀνατρεπτικαί. Ἡ ἀμφιβολία! ἀλλ' ἡ ἀμφιβολία ἐπὶ τοιοῦτων ἀντικειμένων δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ. Ἐπὶ τῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ, περὶ αἰωνιότητος, περὶ ἐλευθέρως βουλήσεως καὶ ἠθικῆς εὐθύνης δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐμὴ ἀρνησις ἢ ὁμολογία. Ἡ δὲ ἀμφιβολία εἶνε ἀρνησις, ἐὰν δὲν διασκεδασθῇ ἀπὸ τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας.

Ἴατροί! Ὁμολογοῦμεν ὑμῖν χάριτας ἐπὶ τοῖς κόποις καὶ τοῖς κινδύνοις, εἰς οὓς ἐκτίθεσθε, ὅπως παρατείνητε τὸν ἡμέτερον βίον, θεραπεύσητε τὰς ἀσθενείας τοῦ σώματος ἢ ἐπουλώσητε τὰς πληγὰς του. Ἀμφισβητοῦμεν ὅμως ὑμῖν τὸ δικαίωμα νὰ ἐμβάλλητε εἰς κίνδυνον, ἐν ὀνόματι τῶν βιολογικῶν ἐπιστημῶν, ἄλλην ζωὴν πολυτιμοτέραν τῆς τοῦ σώματος, τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἡμῶν ζωὴν, τὴν ἰδεώδη ζωὴν τῶν ἡμετέρων πόθων καὶ ἐλπίδων, τὴν ζωὴν τῶν ὁρμῶν ἡμῶν πρὸς τὸ ἄπειρον, τὴν ζωὴν, ἣτις μόνη ἐνισχύει καὶ παραμυθεῖ ἡμᾶς ἐν μέσῳ θλίψεων καὶ βασάνων, ἃς ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη ἔσται πάντοτε ἀνίσχυρος νὰ πρᾶνῃ. Εἴσθε ἀρμόδιοι ν' ἀποφαίνησθε περὶ τῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς καὶ τῶν φαινομένων τοῦ ὄρατοῦ κόσμου, ἀλλ' ἡ ὑμετέρα αὐθεντία ἔχει οἷα καὶ τὰ ὑμέτερα πειράματα ὄρια. Τὸ ἐνιαῖον τῆς ἡμετέρας διανοίας, ἡ ἐλευθέρως ἡμῶν βούλησις, ἡ ἠθικὴ ἡμῶν εὐθύνη, αἱ ποιητικαὶ καὶ καλλιτεχνικαὶ ἡμῶν ἐπινοιαί, τὰ θρησκευτικὰ ἡμῶν συναισθήματα, αἱ πτήσεις ἡμῶν πρὸς τὸ ἄπειρον καὶ ἡ λατρεία ἡμῶν πρὸς τὸ ἰδεώδες, αἱ ἐξαισία ὁρμαὶ τῆς ἀγάπης, τοῦ ἐλέους καὶ τῆς αὐταπαρνήσεως καθιστῶσαι τὸ σῶμα ὄργανον ὑπερτέρων σκοπῶν, ὁ κόσμος τῶν αἰσθημάτων, καταφανέστερος δι' ἡμᾶς καὶ αὐτοῦ τοῦ ὕλικου κόσμου, ταῦτα πάντα ὑπεκφεύγουσι τοὺς ὑμέτερους ὑπολογισμοὺς οὐδὲ ὑπόκεινται εἰς τὰ ἐργαλεῖα καὶ τὰ πειράματα ὑμῶν. Καί σεῖς, ὦ Ἴατροί, ἔχετε εἰς τὰ χεῖλη ἀπαύστως τὸ καθήκον, ὄντως

ὃ ἔχετε ζωηράν τὴν συναίσθησιν αὐτοῦ καὶ ἡ βίος ὑμῶν εἶνε
θυσία εἰς τὴν λατρείαν τοῦ καθήκοντος. Σπεύδετε εἰς τὴν προσ-
κλήσιν τοῦ πένθους, ἀγρυπνεῖτε καὶ ταλαιπωρεῖσθε, ὅπως θερα-
πεύσγητε τὸν μὴ δυνάμενον ν' ἀνταμείψῃ τοὺς ὑμετέρους κόπους,
ἐκτίθεσθε δὲ εἰς τοὺς δεινοὺς κινδύνους τῶν μισματικῶν νόσων.
Ἀλλὰ τίς ἡ δύναμις αὕτη, ἣν αἰσθάνεσθε ἐν ὑμῖν καὶ εἰς ἣν
ὑπακούετε; Τί τὸ καθήκον ὅπερ ἐκπληροῦτε μετὰ τῆς αὐ-
ταπαρνήσεως; Μάτην θὰ ζητήσητε αὐτὸ εἰς τὰ νεῦρα τοῦ σώ-
ματος καὶ εἰς τὰ γάγγλια τοῦ ἐγκεφάλου! Τὸ κεκμηκὸς καὶ
καταπεπονημένον σῶμα ἐπιβάλλει ὑμῖν τὴν ἀνάπαυσιν, τὸ ἐν-
στικτὸν τῆς αὐτοσυντηρήσεως παρορμᾷ ὑμᾶς εἰς ἀποφυγὴν τῶν
κινδύνων· ἀλλ' ὑμεῖς δὲν ὑπέικατε εἰς τοὺς νόμους τοῦ σώματος
οὐδὲ ἀκολουθεῖτε τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἐνστίκτου· συμμορφοῦσθε
ἐλευθέρως πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, ἣ τις ἀποκαλύπτει
ὑμῖν τὸ καθήκον· τὸ δὲ καθήκον εἶνε νόμος, ἀλλ' οὐχὶ νόμος
μοιραῖος, ἀναπόδραστος, ἀσυνείδητος ὡς πάντες οἱ νόμοι τῆς ὕλης·
εἶνε ζωὴ, συνείδησις, θέλησις, ἐλευθέρως ἐκλογὴ. Τὸ καθήκον δὲν
εἶνε ζωῶδες ἐνστικτὸν· εἶνε αἰσθημα ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ σω-
ματικοῦ βίου, εἶνε ἄρνησις τοῦ ἐνστίκτου· τὸ καθήκον εἶνε ἀλή-
θεια καὶ πραγματικότης ἀποκαλυπτομένη ἡμῖν διὰ συναισθήσεως
καὶ ἐνοράσεως, συνδέουσα ἡμᾶς μετὰ τοῦ ἀσράτου καὶ ὑπεραι-
σθητοῦ κόσμου, καὶ περ μὴ οὐσα ἐπιδεκτικὴ διαλεκτικῆς καὶ
ἐπιστημονικῆς ἀποδείξεως. Οὐχὶ διὰ τῶν μηχανικῶν καὶ ἀναγκ-
αίων τῆς φύσεως δυνάμεων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀπολύτου τοῦ ἀν-
θρώπου ἐλευθερίας ἢ ἠθικῆς τοῦ καθήκοντος δύναμις αἴρεται
ιδεώδης ὑπεράνω τῶν φυσικῶν νόμων, ἐν ἀνάγκῃ δὲ τοὺς ὑπο-
τάσσει καὶ κτανικᾷ. Τὸ καθήκον ἄρα δὲν εἶνε οὔτε ἐνστικτὸν
οὔτε πειραματικὴ ἀλήθεια, καὶ ὁμως σεῖς ἀναγνωρίζετε τὴν πραγ-
ματικότητα καὶ τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ καὶ αἰσθάνεσθε τὴν εὐθύνην
γὰ συμμορφωθῆτε πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις του, καὶ περ ἄριστα

γινώσκοντες ὅτι εἰσθε ἐλεύθεροι νὰ ἐκτελέσητε ἢ ἀθετήσητε αὐτό. Ἄλλὰ καθῆκον καὶ εὐθύνη θὰ ᾔσαν λόγοι κενοὶ ἐννοίας, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἦτο ἀπλῶς ἀθροισμὰ σωματικῶν κυττάρων καὶ μορίων ὕλης, ἐὰν δὲν ἦτο πεπρακτισμένος διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἐνορχῶν τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀλήθειαν ἀνεξαρτήτως τῶν ὑπολογισμῶν τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀποφασίζειν καὶ ὄραν ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῶν μοιραίων τῆς φύσεως νόμων. Ἰμεῖς πιστεύετε εἰς τὴν πνευματικὴν ταύτην δύναμιν, εἰσθε πεπεισμένοι περὶ τῆς ὑμετέρας ἐλευθερίας καὶ διὰ τοῦτο αἰσθάνεσθε ἐν βῆθει τῆς συνειδήσεως τὴν ἠθικὴν τῶν ὑμετέρων πράξεων εὐθύνην, ἐναντίον τῶν δογμάτων τῆς ὑλοδοξίας. Ἄλλὰ τότε λοιπὸν ὕλισται εἰσθε μόνον κατ' ὄνομα· δὲν εἰσθε «οἱ ἄγριοι τοῦ πολιτισμοῦ» ὡς ἡ κυρία Σάνδ ἀπεκάλει τοὺς ἀθέους. Πιστεύετε εἰς Θεὸν, διότι τὸ καθῆκον δὲν εἶνε δημιουργία τῆς ὕλης· εἶνε ὁ δαμαστής τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ ἡ ἱερά τοῦ ἀπείρου εὐθυγνωσία καὶ ἀπόρροια. Τὰς συνειδήσεις ὑμῶν φωτίζει ἀκτὶς τοῦ αἰωνίου καὶ ἀπείρου καὶ ἀνεσπέρου φωτός, καὶ διὰ τοῦτο ζωηρῶς αἰσθάνεσθε καὶ ἀσκεῖτε τὸ καθῆκον. Ἄλλὰ τότε δὲν ἀπεβάλετε τῶν ὑμετέρων καρδιῶν τὰ δόγματα τῆς ἀληθοῦς θρησκείας, διότι ἀποστολὴ τῆς θρησκείας εἶνε ἡ διὰ τῆς ἐνισχύσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος κύρωσις καὶ ἡ ἐπὶ ἀδιασειστοῦ βάσεως θεμελίωσις τῆς συναισθήσεως τοῦ καθήκοντος. Καὶ ἐὰν ὁμως ἡ ὑμέτερα ἀγωγή, ἡ κοινωνικὴ ὑμῶν θέσις καὶ ἡ ἀγνότης τοῦ ἠθικοῦ αἰσθήματος προεφύλαξαν ὑμᾶς ἀπὸ τῆς ἐπιρροῆς τῶν ἀσεβῶν θεωριῶν, πλὴν αἱ θεωρίαι αὗται εἶνε πάντοτε τὸ νοσηρὸν ἀποκύημα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἡ ἄρνησις τῆς ἐπιστήμης καὶ ὁ μέγας κοινωνικὸς κίνδυνος. Πάσαι αἱ κλάσεις τῆς κοινωνίας δὲν ἀπαλλάσσονται ἐξ ἴσου τῆς δηλητηριώδους αὐτῶν ἐπιδράσεως οὐδὲ πάντες δύνανται ν' ἀφιερωθῶσιν εἰς τὴν ἐπισταμένην αὐτῶν μελέτην, ὅπως ἀποκρουθῶσιν

ἀφ' ἑαυτῶν τὰς ἐπεχειρομένους ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης ἀμφι-
βολίας κατὰ τῆς ἠρησκευτικῆς ἀληθείας. Ὁ ἰὸς δογμάτων χει-
ραφετούντων τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ πάσης ἐπὶ ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ
εὐθύνης εισθύει εἰς τὰς ψυχὰς τῆς νεολαίας, σαλεύει πρόβριζον
τὸ ἠθικὸν συναίσθημα, σβύνει τὴν ἐλπίδα τῆς αἰωνιότητος καὶ
ἀντικαθιστῶν εἰς πᾶσαν πίστιν τὸ μηδὲν, ἐμβάλλει εἰς κίνδυνον
τὴν ἐλευθερίαν, τὴν πρόοδον καὶ τὴν χρηστότητα τῶν λαῶν.